

**PREPORUKE VLADI CRNE GORE
ZA EKONOMSKU POLITIKU U 2019. GODINI**

Podgorica, oktobar 2018.

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	3
1. PREPORUKE U OBLASTI REALNOG SEKTORA	4
1.1. Preporuke u oblasti konkurentnosti	4
1.2. Preporuke u vezi razvoja u prioritnim sektorima	5
1.2.1. Turizam	5
1.2.2. Poljoprivreda i šumarstvo	6
1.2.3. Ribarstvo	7
1.2.4. Energetika	7
1.2.5. Prerađivačka industrija	7
1.3. Preporuke u vezi sa strukturnim reformama	8
1.3.1. Institucionalni ambijent	8
1.3.2. Tržište rada	9
1.3.3. Penzioni sistem	10
1.3.4. Socijalna davanja	10
1.3.5. Obrazovanje i zdravstvo	11
2. PREPORUKE U OBLASTI FINANSIJSKOG SISTEMA	12
3. PREPORUKE U OBLASTI FISKALNE POLITIKE	13
4. PREPORUKE U OBLASTI STATISTIKE	15

UVODNE NAPOMENE

Centralna banka Crne Gore, shodno Zakonu o Centralnoj banci Crne Gore može davati Vladi Crne Gore preporuke u oblasti ekonomske politike.

Preporuke za 2019. godinu kreirane su na način da podržavaju srednjeročne ciljeve razvoja ekonomije Crne Gore, postavljene dokumentima „Program ekonomskih reformi za Crnu Goru 2018–2020“ i „Fiskalna strategija Crne Gore 2017–2020“. Pomenuti ciljevi uključuju kontinuirani razvoj pravne i institucionalne strukture Crne Gore, baziran na sljedećim pretpostavkama:

- Ekonomski rast uslovljen razvojem privatnog sektora, naročito mikro, malog i srednjeg preduzetništva, sa posebnim akcentom na rast i oporavak svih preduzeća u privredi;
- Razvoj i implementacija pravnog okvira u skladu sa propisima Evropske unije i unapređenje konkurentnosti poslovnog ambijenta, uz uvažavanje specifičnosti Crne Gore;
- Valorizacija potencijala Crne Gore, dominantno u prioritetnim oblastima;
- Zaštita životne sredine;
- Smanjenje eksterne makroekonomske neravnoteže, uz postizanje finansijske stabilnosti i fiskalne održivosti, sa posebnim naglaskom na strukturne reforme;
- Smanjenje nezaposlenosti u cilju podizanja standarda stanovništva;
- Prevođenje neformalnog sektora u legalne tokove, tj. smanjenje neformalne ekonomije.

Centralna banka snažno podržava proces fiskalne konsolidacije usmjeren ka uravnoteženju tekuće potrošnje Države, širenju osnovice rasta kroz investicioni ciklus u privatnom i državnom sektoru, i širenju poreske osnovice, što sveukupno doprinosi jačanju fiskalne održivosti i stabilnosti. Ostvarivanje ciljeva ekonomske politike u 2019. godini, u ambijentu fiskalne konsolidacije, realizovaće se kroz sljedeće očekivane vrijednosti makroekonomskih indikatora:

- Stopa inflacije na godišnjem nivou u rasponu od 2% do 3%;
- Povećanje zaposlenosti sa akcentom na domaću radnu snagu;
- Povećanje industrijske proizvodnje;
- Smanjenje deficita budžeta.

Preporuke su usmjerene na liječenje ranjivosti privrednog sistema Crne Gore i grupisane su na sljedeći način:

- Preporuke u oblasti realnog sektora;
- Preporuke u oblasti finansijskog sistema;
- Preporuke u oblasti fiskalne politike;
- Preporuke u oblasti statistike.

1. PREPORUKE U OBLASTI REALNOG SEKTORA

Sektor privrede u Crnoj Gori karakteriše visoko učešće mikro, malog i srednjeg biznisa koji je još u fazi rasta i razvoja ka snažnijim i produktivnijim kapacitetima. Podsticanje privredne aktivnosti i unapređenje postojeće produktivnosti ključni su elementi ekonomske politike u stvaranju nove vrijednosti, smanjenju tereta postojećih dugova, povećanju likvidnosti sistema i oslobađanju potencijala rasta.

Preporuke u ovoj oblasti se odnose na unapređenje konkurentnosti, sa posebnim akcentom na prioritetne sektore i strukturne reforme.

1.1. Preporuke u oblasti konkurentnosti

Unapređenje konkurentnosti crnogorske privrede jedan je od ključnih preduslova za dinamiziranje privrednog rasta. U tom cilju potrebno je:

- Kreirati model za mjerenje neformalne ekonomije i njenog učešća u BDP-u (na osnovu MIMIC¹ i HTC² metode) i na osnovu dobijenih rezultata definisati set jasnih i konkretnih mjera za smanjivanje neformalne ekonomije. S tim u vezi, potrebno je jačanje kapaciteta institucija i drugih tijela zaduženih za ovu oblast, kao i podizanje nivoa odgovornosti za efikasnost implementacije utvrđenih mjera;
- Pojačati kontrole i inspekcijски nadzor u svim oblastima privređivanja, a naročito u oblasti građevinarstva, turizma i ostalih uslužnih djelatnosti (naročito kod zanatlijskih radnji). Dodatno ojačati ulogu i nadležnosti inspekcije rada u cilju smanjenja rada na „crno“ i unaprijediti ukupne kapacitete inspekcija, uz bolju koordinaciju i saradnju u radu svih inspekcijских organa;
- Uraditi analizu poreske politike u dijelu visine stopa doprinosa za obavezno socijalno osiguranje, i razmotriti mogućnost smanjenja ovih stopa, kako bi se smanjilo opterećenje na bruto zarade zaposlenih u privredi i povećala konkurentnost uz istovremenu analizu sive ekonomije i iznosa minimalne

¹ Latent Variable Model with Multiple Indicators

² Household Tax Compliance

zarade. Balansiranjem reforme u ova tri segmenta, uz održanje minimum zahtjeva fiskalne neutralnosti, može se kreirati efektivna mjera za povećanje konkurentnosti i smanjenje neformalne ekonomije;

- Povećati efikasnost administracije na svim nivoima državne uprave, smanjiti broj procedura, ubrzati proces dobijanja dozvola, podsticati elektronsku komunikaciju (kod Poreske uprave, CRPS-a, pri izradi tehničke dokumentacije i sl.) i obezbijediti adekvatnu infrastrukturu;
- Nastaviti sa digitalizacijom javne uprave i proširiti jednošalterski princip na ostale usluge kako na državnom, tako i na lokalnom nivou;
- Sa ciljem korišćenja transfera znanja i pozitivnih iskustava, nastaviti sa edukacijom zaposlenih u mikro, malim i srednjim preduzećima o mogućnostima korišćenja sredstava koje pružaju evropski pretpristupni fondovi i podsticati njihovo učešće u međunarodnim istraživačkim programima;
- Podsticati implementaciju međunarodnih standarda kvaliteta kroz pružanje savjetodavne podrške sektoru mikro, malih i srednjih preduzeća. Podršku obezbijediti putem pružanja finansijske pomoći i kroz podizanja nivoa znanja u svim oblastima gdje se standardi kvaliteta primjenjuju;
- Sprovesti regulatorne reforme željezničkog saobraćaja i unaprijediti kvalitet aerodromske infrastrukture za potrebe opsluživanja većeg broja putnika;
- Povećati kvalitet i transparentnost svih javnih podataka kako bi se povećala informisanosti korisnika. U tom cilju, od strane Poreske uprave poboljšati kontrolu završnih finansijskih iskaza koje dostavljaju preduzeća. Kreirati bazu prometovanih nekretnina i unaprijediti usluge katastra.

1.2. Preporuke u vezi razvoja u prioritetnim sektorima

1.2.1. Turizam

Sektor turizma je prepoznat kao jedan od prioritetnih sektora u pravcima razvoja Crne Gore, pa se za jačanje ovog sektora predlaže sljedeće:

- Podsticati diverzifikaciju turističke ponude i u tom cilju koristiti potencijale za razvoj kulturnog, vjerskog, sportskog, zdravstvenog, kongresnog, nautičkog, MICE i drugih specijalnih vidova turizma;
- Podsticati razvoj ravnomjerne turističke ponude u svim regionima države izgradnjom novih hotelskih kapaciteta;
- Sprovoditi mjere finansijske podrške razvoju inovativnih turističkih proizvoda u cilju unapređenja kvaliteta turističke ponude; podrška za dobijanje sertifikata kvaliteta i eko sertifikata;

- Poboljšati promociju Crne Gore kao turističke destinacije na emitivnim tržištima u cilju povećanja turističkog prometa uz sprovođenje zajedničkih kampanja Nacionalne turističke organizacije Crne Gore sa turoperatorima koji dovode turiste sa emitivnih tržišta;
- Podsticati razvoj niskokarbonskog turizma (povećanjem broja „zelenih“ smještajnih kapaciteta) i dostizanje ekoloških standarda u turizmu; rješavati problem komunalnog otpada i plastičnog otpada u moru koji ima negativan uticaj na turističku ponudu.
- Razmotriti uvođenje takse/poreza na proizvode od plastike kako bi se smanjila njihova upotreba;
- Kreirati informacioni sistem za obaveznu prijavu i odjavu turista čime bi se formirala jedinstvena baza svih smještajnih objekata koji posluju u zemlji i obezbijedilo sveobuhvatno elektronsko praćenje turističkog prometa.

1.2.2. Poljoprivreda i šumarstvo

Sektor poljoprivrede treba razvijati kao mjeru podrške regionalnom razvoju, supstituciji uvoza, smanjenja ekonomskih i socijalnih neravnoteža, pa se za jačanje ovog sektora predlaže sljedeće:

- Povećati efikasnost i efektivnost programa podrške razvoju poljoprivredne proizvodnje u cilju povećanja njenog obima i kvaliteta;
- Raditi na uvođenju novih tehnoloških dostignuća u poljoprivrednoj proizvodnji kroz subvencije i edukaciju potencijalnih korisnika;
- Implementirati EU standarde u oblasti bezbjednosti hrane; jačati kapacitete veterinarske i fitosanitarne inspekcije; poboljšati sertifikaciju poljoprivrednih proizvođača naročito u pojedinim oblastima poljoprivrede (organska proizvodnja, proizvodnja u plastenicima, maslinarstvo, pčelarstvo, proizvodnja ljekovitog i aromatičnog bilja i sl.);
- Podsticati razvoj ruralnih područja kroz obnovu i razvoj sela i investiranje u poboljšanje vodosnabdijevanja, putnu infrastrukturu, tj. podizanje kvaliteta života kako bi se povećala proizvodnja i zaustavio odliv stanovništva iz ovih oblasti;
- Sprovoditi pojačane kontrole poštovanja obaveza iz koncesionih ugovora u cilju održivog korišćenja šuma i održive eksploatacije rijeka. Jačati kadrovske i tehničke kapacitete Uprave za šume;
- Raditi na pošumljavanju površina koje su degradirane šumskim požarima sa autohtonim vrstama.

1.2.3. Ribarstvo

- Podsticati razvoj ribarstva kroz mjere zaštite i očuvanja resursa mora, mjere podrške registrovanim ribarima kroz poboljšanje standarda bezbjednosti plovidbe i uslova rada na ribolovnim plovnim objektima kako bi se dostigli EU standardi;
- Povećati kontrole protiv nelegalnog ribolova u cilju zaštite ribljeg fonda i održivog korišćenja ribljih resursa;
- Razmotriti mogućnosti revitalizacije pogona za preradu ribe.

1.2.4. Energetika

Razvoj energetskog sektora je jedan od preduslova za podršku rasta privrede, podizanje konkurentnosti crnogorske privrede i očuvanje standarda stanovništva. U cilju jačanja ovog sektora predlaže se sljedeće:

- Nastaviti sa modernizacijom i revitalizacijom postojeće i izgradnjom nove infrastrukture za proizvodnju, prenos i distribuciju energije na principima međunarodnih tehničkih standarda, kako bi se smanjili gubici i potpomogao održivi razvoj;
- Obezbijediti alternativne izvore državnih subvencija (sufinansiranje) u cilju šire primjene kako solarnih kolektora, tako i fotonaponskih postrojenja za proizvodnju električne energije;
- Implementirati standarde u nacionalnu regulativu koji se tiču energetske efikasnosti stambenih objekata i korišćenja obnovljivih izvora energije (Energy Performance of Buildings Directive);
- Stimulisati korišćenje obnovljivih izvora energije u cilju supstituisanja korišćenja naftnih derivata kada je u pitanju transport, kroz uvođenje sredstava javnog prevoza koje pokreće električna energija (autobusi na električni pogon) i razne olakšice kad je u pitanju kupovina motornih vozila na električni i hibridni pogon;
- Izvršiti odabir strateškog partnera za berzu električne energije i razmotriti model efikasnijeg povezivanja sa regionalnim tržištima.

1.2.5. Prerađivačka industrija

Prerađivačka industrija predstavlja jedan od važnih potencijala razvoja crnogorske privrede u dugom roku i očekuje se dinamičniji rast ovog sektora u budućnosti.

U cilju jačanja ovog sektora, predlaže se sljedeće:

- Poboljšati efikasnost sprovođenja programa podrške za modernizaciju prerađivačke industrije u primjeni novih tehničko-tehnoloških inovacija u cilju jačanja konkurentnosti privrednih društava u prerađivačkoj industriji, kao i promjenu strukture privrede;
- Nastaviti sa projektima podsticanja razvoja klastera u oblasti prerađivačke industrije u cilju lakšeg pristupa domaćem i inostranom tržištu. Dodatno podstaći povezivanje vertikalnih klastera;
- Stimulisati povezivanje prerađivačke industrije sa građevinskim sektorom. Korišćenjem modela javno-privatnog partnerstva razmotriti kreiranje pogona za proizvodnju proizvoda neophodnih za izgradnju preostalih dionica autoputa i drugih saobraćajnica, kao i potreba unapređenja ostale javne infrastrukture;
- Stimulisati proizvodnju prehrambenih proizvoda, proširiti aktivnosti u cilju povezivanja poljoprivrede i prerađivačke industrije, uz podsticanje proizvođača u pravcu unaprjeđenja standarda kvaliteta svojih proizvoda. Podsticati umrežavanje domaćih preduzeća sa globalnim lancima vrijednosti (global value chain);
- Poboljšati oblast upravljanja otpadnim materijalima u prerađivačkoj industriji, čime bi se dodatno doprinijelo i očuvanju životne sredine;
- Podsticati ulaganja u drvoprerađu stimulisanjem povezivanja proizvođača drvne građe sa prerađivačima drveta, a sve u cilju izvoza proizvoda višeg stepena obrade.

1.3. Preporuke u vezi sa strukturnim reformama

Uspostavljanje tržišnog poslovnog ambijenta prioritet je za intenziviranje privredne aktivnosti, otvaranje potencijala rasta i podizanje nivoa kvaliteta života u zemlji. Poslovni ambijent je snažno pod uticajem fiskalnog ambijenta. Ključno za efikasnost tekuće fiskalne konsolidacije u Crnoj Gori je usklađenost sa dinamikom i kvalitetom strukturnih reformi. Strukturne reforme u vremenu fiskalne konsolidacije su osnovna komponenta razvoja privrede. U tom pravcu treba kreirati efikasni institucionalni ambijent, fleksibilno tržište rada, održivi penzioni sistem, efektivno obrazovanje i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu.

1.3.1. Institucionalni ambijent

Predlaže se sljedeće:

- U cilju zaštite podataka o ličnosti u Crnoj Gori, sistemski pristupiti implementaciji Opše uredbe o zaštiti podataka o ličnosti (Regulation (EU) 2016/679, General Data Protection Regulation), odnosno uskladiti Zakon o zaštiti podataka o ličnosti sa pravnom tekovinom iz ove oblasti;
- Povećati transparentnost i efikasnost CRPS-a brisanjem neaktivnih preduzeća, kako bi se dobila realna slika o stanju nelikvidnosti;
- Revidirati primjenu kaznene politike, u smislu progresivnog kažnjavanja za privredna društva „povratnike“ u kaznenim djelima (naročito za ona u neformalnoj ekonomiji);
- Uvesti softversko rješenje kojim bi se omogućilo elektronsko podnošenje prijave radnika, u cilju skraćivanja rokova registracije;
- Povećati transparentnost poslovanja Zavoda za intelektualnu svojinu Crne Gore, odnosno registra nosioca prava intelektualne svojine i podržati ove nosioce u sferi njihove kreativnosti, kako bi na pravi način iskoristili potencijal i/ili kako bi bili prepoznati i valorizovani na tržištu od strane investitora;
- Pojednostaviti administrativne procedure, skratiti rokove za postupanje, omogućiti pribavljanje dokumentacije po službenoj dužnosti, uskladiti visinu taksi sa troškovima administracije. Raditi na povećanju transparentnosti i dosljednosti u radu državnih tijela, na svim nivoima;
- Institucionalizovati status pomoraca kroz kreiranje registra pomoraca.

1.3.2. Tržište rada

Predlaže se sljedeće:

- Efikasno i efektivno nastaviti sa finansiranjem programa zapošljavanja mladih, žena i dugoročno nezaposlenih lica;
- Uraditi anлізу dizajna i visine socijalnih davanja i kvalitet targetiranja najugroženijih socijalnih slojeva, kako bi se podstakao brži prelazak iz neformalnog u formalno tržište rada;
- Intenzivirati funkciju posredovanja Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i poslodavaca u kreiranju programa zapošljavanja, naročito kada su u pitanju sezonski poslovi i supstitucija strane radne snage domaćom. U tom pravcu uspostaviti direktnu komunikaciju lokalnih područnih jedinica sa poslodavcima i nezaposlenima korišćenjem/kreiranjem aplikacija na „pametnim telefonima“;
- Redefinisati minimalnu zaradu na način da se poveća efikasnost tržišta rada, smanji siva ekonomija i nejednakost zaposlenih. U tom pravcu formirati ekspertsku komisiju koja će dati predlog raspona povećanja

minimalne zarade, a kojim će se postići najveći doprinos zadatim ciljevima, odnosno postići balans u efektima da sa povećanjem minimalne zarade dođe do smanjenja tzv. ostalih neevidentiranih primanja.

- Razmotriti mogućnost uvođenja stimulativnih stopa poreskog opterećenja rada za mladu populaciju. Ovom mjerom bi se stimulisalo zapošljavanje mladih, a sa druge strane smanjila bi se nejednakost u zaradama proistekla po osnovu godina rada;
- Promovisati karijerne orijentacije i koncept cjeloživotnog učenja;
- Promovisati zapošljavanja na poslovima za čije obavljanje je potrebna stručna kvalifikacija u srednjem stepenu obrazovanja, naročito kada su u pitanju zanati.

1.3.3. Penzioni sistem

Predlaže se sljedeće:

- Aktivnostima Ministarstva rada i socijalnog staranja i ostalih učesnika u pripremi izmjena zakona obezbijediti nastavak reforme fazno i postupno, u cilju postizanja adekvatnosti i finansijske održivosti penzionog sistema;
- Sprovesti direktne mjere koje ograničavaju rano napuštanje tržišta rada, prijevremeno penzionisanje kroz sužavanje uslova, uključujući i povećanje penala, za odlazak u prijevremenu penziju. Imajući u vidu da Crna Gora ima jednu od najširih lista zanimanja koja imaju pravo na beneficirani radni staž u Evropi, istu treba značajno redukovati;
- Pooštriti uslove za invalidsku penziju, čiji su relativni izdaci u Crnoj Gori među najvećim u Evropi;
- Prilagoditi formulu za usklađivanje vrijednosti penzija koja će imati viši nivo direktne povezanosti sa rastom prosječne zarade, kako se u srednjem roku penzije ne bi svele na neodrživi nivo. Naime, prema procjenama MMF-a, odnos prosječne penzije i prosječne neto zarade, prema sadašnjoj formuli za usklađivanje bi pao na nivo od svega 10% do 2100. godine;
- Preduzimati potrebne mjere za očuvanje standarda penzionera (usklađivanje penzija, učešće u sufinansiranju stambene izgradnje za potrebe penzionera i ostala socijalna davanja).

1.3.4. Socijalna davanja

Predlaže se sljedeće:

- Revidirati socijalna davanja na način da zbog svoje visine ne djeluju destimulativno na zapošljavanje.
- Nastaviti aktivnosti na unapređenju sistema socijalne zaštite i razvoja usluga u cilju uklanjanja uočenih prepreka u oblasti zaštite djece, odraslih, starih i lica sa invaliditetom, kao i drugih kategorija ugroženih lica;
- Planirati mjere i programe stimulisanja lica da aktivno učestvuju na tržištu rada, kako bi se socijalna zaštita pružala onim korisnicima koji se nalaze u stanju realne socijalne potrebe;
- Posebnu pažnju usmjeriti na planiranje mjera i programa kojima bi se invalidnim licima i pripadnicima RAE populacije omogućio lakši pristup tržištu rada.

1.3.5. Obrazovanje i zdravstvo

Predlaže se sljedeće:

- Vršiti modernizaciju obrazovnih programa u skladu sa potrebama tržišta rada. U tom pravcu kontinuirano vršiti vrednovanje obrazovnih programa tj. uvesti sistem kvaliteta i mehanizme za njegovo praćenje;
- Organizovati promotivne aktivnosti i upoznavati učenike i roditelje sa obrazovnom ponudom zanimanja i prednostima trogodišnjeg školovanja u pogledu bržeg zapošljavanja, radi povećanja interesovanja za upis;
- Podsticati učešće u naučnim istraživanjima međunarodnog karaktera:
- Podsticati naučni rad kroz uvođenje obaveznog broja objavljenih naučno istraživačkih radova u akademskoj godini:
 - ✓ Obezbijediti bolje naučno-istraživačke uslove, kroz uvođenja (online) pristupa većem opusu inostranih časopisa, kao i bazama podataka potrebnim za istraživanje.
 - ✓ Podsticati organizovanje većeg broja međunarodnih naučnih konferencija na univerzitetima koje će omogućiti razmjenu ideja i znanja.
 - ✓ Podsticati umrežavanja profesora iz inostranstva (naročito onih čije je porijeklo iz Crne Gore) i univerziteta u Crnoj Gori.
- Omogućiti brži i jednostavniji pristup zdravstvenim uslugama;
- Nacionalnim preventivnim skrining programima obuhvatiti i dječju populaciju;
- Permanentno vršiti analizu tzv. Osnovne i dopunske liste lijekova u skladu sa materijalnim mogućnostima i onemogućavati prekomjernu potrošnju lijekova. Takođe, kontrolisati prepisivanje antibiotika da bi se ojačala borba protiv pojave antimikrobne rezistencije;

- Unapređivati preventivnu zdravstvenu zaštitu stanovništva i promovisati značaj preventivnih pregleda u sprečavanju nastanka i razvoja bolesti;
- Planirati sredstva za investiciona i druga ulaganja, u skladu sa teritorijalnim rasporedom stanovništva, postojećom infrastrukturom, demografskim kretanjima i narastajućim potrebama;
- Ubrzati aktivnosti na izradi protokola i kliničkih smjernica radi jednoobraznosti i poboljšanja kvaliteta u pružanju usluga i uniformnosti troškova, u cilju racionalizacije i kontrole potrošnje na svim nivoima;
- Preispitati mogućnosti obezbjeđenja dopunskih sredstava finansiranja na račun dijela koncesionih prihoda, akciza i participacija;
- Unaprijediti upravljanje i sistem podjele odgovornosti na svim nivoima odlučivanja uz permanentnu edukaciju kadrova;
- Nastaviti razvoj informacionog sistema;
- Finansijski podržati rješavanje stambenih pitanja lica zaposlenih u prosveti i zdravstvu.

2. PREPORUKE U OBLASTI FINANSIJSKOG SISTEMA³

Opšti cilj preporuka u ovoj oblasti je očuvanje stabilnosti finansijskog sistema. U pravcu postizanja nesmetanog i stabilnog funkcionisanja finansijskog sistema, kao i efikasnog posredovanja u oblasti finansijskih usluga, predlaže se sljedeće:

- Preduzeti neophodne aktivnosti za pokretanje postupka pripreme predloga za promjenu odredaba Ustava Crne Gore radi ispunjenja preuzetih obaveza iz Akcionog plana za pregovaračko poglavlje 17. U tom pravcu, neophodno je predložiti usklađivanje člana 143 Ustava Crne Gore sa članovima 127 (1) i 282 (2) Ugovora o funkcionisanju Evropske unije i članom 2 Statuta ESCB i ECB;
- Inicirati izradu nacionalne strategije za finansijsko obrazovanje u skladu sa OECD/INFE principima i međunarodnom dobrom praksom;
- Nastaviti sa implementacijom FSAP-FSAA preporuka MMF-a i Svjetske banke, sa posebnim osvrtom na unapređenje AML-CFT okvira;
- Podsticati korišćenje usluga unaprijeđenog Kreditnog registra Centralne banke Crne Gore sa ciljem podizanja informisanosti i boljeg upravljanja rizikom poslovanja povjerioca iz različitih oblasti djelovanja (poreska uprava, Elektroprivreda Crne Gore, telekomunikacione i druge slične institucije);

³ Preporukama nijesu obuhvaćene nadležnosti CBCG, definisane Politikom CBCG i Smjericama za njeno sprovođenje.

- Podsticati finansijske institucije i investitore na alokaciju kapitala u privredna društva koja posluju na principima održivosti, odnosno koja usklađuju svoje ciljeve poslovanja sa dugoročnim ciljevima održivog razvoja.

3. PREPORUKE U OBLASTI FISKALNE POLITIKE

Preporuke u oblasti fiskalne politike podržavaju očuvanje fiskalne stabilnosti. Set mjera u sferi fiskalne politike ima za cilj dovođenje fiskalnih parametara na nivo održivosti.

U cilju nastavka procesa konsolidacije Budžeta i postizanja fiskalne stabilnosti, potrebno je:

- Nastaviti sprovođenje mjera konsolidacije fiskalne politike predviđenih Planom sanacije i „Fiskalnom strategijom Crne Gore 2017-2020“, naročito u oblastima koje se odnose na smanjenje rashoda sa visokim učešćem u ukupnim troškovima (bruto zarade, neproaktivna potrošnja.. i sl.) i naplatu poreskog duga;
- Dalje raditi na unapređenju Strategije za upravljanje javnim dugom, i strategije za odnose sa investitorima. Reorganizovati jedinicu za upravljanje dugom na *front office*, *back office* i *middle office*;
- U cilju daljeg kreiranja krive prinosa, razviti domaće tržište državnih obveznica sa rokom dospelja od jedne do pet godina;
- Kreirati unaprijedena fiskalna pravila, koja će izbjeći procikličnost i obezbijediti konzistentnost u implementaciji;
- Da bi se izbjeglo "isisavanje" likvidnosti sa domaćeg tržišta, dugoročno zaduživanje dominantno sprovoditi na međunarodnom finansijskom tržištu, a domaće finansijsko tržište dominantno koristiti za premošćavanje kratkoročnih likvidnosnih problema javnih finansija;
- Poboljšati proces planiranja i izvršenja budžeta i procjene neizmirenih obaveza, kako bi se preventirala njihova akumulacija;
- Unaprijediti planiranja gotovine na kvartalnom i godišnjem nivou, neophodnih mjesečnih zaštitnih rezervi gotovine. Sa ciljem poboljšanja transparentnosti i smanjenja cijene kreirati preliminarni godišnji kalendar za emisiju državnih zapisa;
- Radi limitiranja naknadnih neizmirenih obaveza u sektoru zdravstva, implementirati stroga budžetska ograničenja i uvesti sankcije za kršenje limita budžeta. Uraditi analizu održivosti finansiranja zdravstvenog sistema

- kroz detaljan pregled potrošnje. Poboľšati mehanizam nadzora nad Fondom za zdravstveno osigranje;
- Radi limitiranja fiskalnog rizika potencijalnih neizmirenih obaveza, u Ministarstvu finansija kreirati detaljnu bazu podataka svih kompanija koje imaju vlasnički kapital države, implementirati OECD-ove principe korporativnog upravljanja za ove kompanije i pojačati njihov finansijski nadzor;
 - Sprovesti reformu javne uprave, u skladu sa „Strategijom reforme javne uprave Crne Gore 2016–2020". Uzeti u obzir sledeće preporuke:
 - ✓ Optimizirati broj zaposlenih u javnoj upravi kroz horizontalnu raspodelu funkcija u okviru javne,
 - ✓ Definisati vrstu i učestalost izvještavanja Uprave za kadrove kako bi se povećala transparentnost poslovanja i efikasnost rezultata.
 - Sprovesti centralizaciju javnih nabavki, po fazama. Pojačati aktivnosti kontrole cijelog procesa javnih nabavki od inicijalnog tendera do finalne primopredaje predmeta javnih nabavki. Povećati transparentnost rada Državne komisije za kontrolu postupaka javnih nabavki;
 - Ubrzati proces donošenja Zakona o javno-privatnom partnerstvu i Zakona o koncesijama, kako bi se iz ovog odnosa stvorili novi potencijali rasta, naročito u oblastima i projektima koji su ključni za ekonomiju, a država nije u mogućnosti da ih samostalno realizuje, restruktuirati ili modernizuje. Stvoriti kapacitete u Ministarstvu finansija koji će raditi procjenu, upravljanje i nadzor fiskalnog rizika koji proizilazi iz projekata javno-privatnog partnerstva;
 - Vršiti efikasan izbor koncesionara i jasno i transparentno definisati uslove izdavanja koncesija, na obostranu korist, i koncesionara i države;
 - Ubrzati proces omogućavanja podnošenja elektronskih poreskih prijava, kroz donošenje Zakona o elektronskoj fiskalizaciji, bez daljih odlaganja, u cilju bolje naplate poreskih prihoda i poboljšanja uslova za poslovanje registrovanih preduzeća;
 - Razmotriti mogućnost usklađivanja oblika i visine fiskaliteta na lokalnom nivou;
 - Smanjiti neproduktivnu budžetsku potrošnju, sa posebnim akcentom na sljedeće pozicije:
 - ✓ troškovi konsultantskih usluga, uz prethodnu analizu i ocjenu neophodnosti istih;
 - ✓ troškovi usluga advokata, kroz korišćenje unutrašnjih resursa, pomoći iz drugih potrošačkih jedinica ili Zaštitnika imovinsko-pravnih interesa;

- ✓ rashodi za materijal, kroz instrukcije potrošačkim jedinicama da racionalizuju potrošnju kancelarijskog materijala, rezervnih djelova, sitnog inventara, goriva, električne energije.
- Snažiti unutrašnje finansijske kontrole u javnom sektoru uz dosljedno sprovođenje postojeće regulative (Zakon o sistemu unutrašnjih finansijskih kontrola u javnom sektoru);
- Dodatno ojačati nezavisnost i povećati transparentnost rada Agencije za zaštitu konkurencije, koja je, u skladu sa novim Zakonom o kontroli državne pomoći, preuzela kontrolu dodjele državne pomoći;
- Razmotriti mogućnost obezbjeđivanja odgovarajuće fiskalne rezerve, u slučaju materijalizacije pojedinih rizika koji mogu uzrokovati dodatne rashode (kašnjenje završetka prve dionice autoputa, aktiviranje garancija, otplata ino obaveza i dr.).

4. PREPORUKE U OBLASTI STATISTIKE

U cilju postizanja potpune harmonizacije zvanične statistike sa pravnom tekovinom EU, predlaže se sljedeće:

- Ojačati kadrovske kapacitete proizvođača zvanične statistike, kako na način dodatnog usavršavanja postojećih kadrovskih kapaciteta, tako i upošljavanjem novih zaposlenih, specijalizovanih za oblast proizvodnje statistike;
- Obezbijediti finansijske i prostorne kapacitete, prije svega Zavodu za statistiku Crne Gore;
- Nastaviti aktivnosti na uvođenju ESA2010 metodologije u sistem zvanične statistike, i s tim u vezi, nastaviti napore da se metodologija implementira i u statistici državnih finansija;
- U smislu implementacije ESA2010 metodologije u statistički sistem Crne Gore, jačati međuinstitucionalnu saradnju započetu 2016. godine, potpisivanjem Sporazuma o saradnji u oblasti statistike nacionalnih računa sektora opšte države i sa njom povezanih statistika između tri institucije zvaničnih proizvođača statistike: Ministarstva finansija, Zavoda za statistiku Crne Gore i Centralne banke Crne Gore.